

KELAM KONULARINA TASAVVUFÎ YAKLAŞIM -Şihâbeddin Sühreverdî Örneği-

Hilmi KARAAĞAÇ*

Özet

Kelam ilmi, aklî ve naklî delillerden yola çıkarak sahih inanç esaslarını tespit eden ve bu esasları muhalif fırka ve dinlere karşı savunan bir ilimdir. Tasavvuf ise bu inançlar doğrultusunda bireyin yetiştirilmesini ve ahlaki bir yaşayışı amaçlar. Her iki ilmin gayesindeki bu ortak nokta, mutasavvıflarının itikâdî konularla ilgilenmelerine ve bu alanda eserler vermelerine neden olmuştur. Şihâbeddin Sühreverdî'nin "İ'lâmü'l-hüdâ ve akîdetü erbâb-ı ehli't-tükâ" adlı eseri de bunlardan bir tanesidir.

Bu çalışmada, itikâdî konuların mutasavvıflar tarafından nasıl ele alındığı Sühreverdî'nin mezkûr eseri özelinde işlenecektir. Sühreverdî, döneminin önde gelen mutasavvıflarından olup, Eş'ârî mezhebini benimsemiştir. Eserinde, öğrencilerine ve müntesiplerine sahih itikâdî göstermeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple eseri, Eş'âriliğin bir tekrarı mahiyetindedir. Bununla birlikte mutasavvıf olarak kalbin tezkiyesine ve keşfî bilgiye önem vermekte ve tartışmalı itikâdî konulara girmekten kaçınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şihâbeddin Sühreverdî, Tasavvuf, Ehl-i Sünnet, Sıfatlar, İnsan Fiilleri.

THE APPROACH OF SUFISM IN KALAM SUBJECTS -Shihab al-din Suhrawardi as a Model-

Abstract

Kalam, based on the rational and transport evidence to identify the principles of true belief and then its defend these principles from dissident sect of science and religion. Sufism is educating the individual according these beliefs, and purposes to upgrade the moral way of life. Both Kalam and sufism have the similarity in the aim, due to that in the beginning sufis engaged with the subject of beliefs, and then wrote books in this field. "İ'lâmü'l-hüdâ ve akîdetü erbâb-ı ehli't-tükâ" of Shihab al-din Suhrawardi is one of them.

In this study, I will discuss, how the sufi did approach to the subject of belief by Shihab al-din Suhrawardi. Suhrawardi, is one of the prominent sufi of his time, and he has adopted the Ashari sect, he has aimed of this work to show his students and followers the right way, due to that he is repeating the beliefs of Ashari in his work. However, he emphasis on the purification of heart and knowledge discovery like Sufis and avoid every controversial subject of faith.

Key Words : Shihab al-din Suhrawardi, Sufism, Ahl as-Sunna, Attributes, Acts of Human.

---

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, hkaraagac@gumushane.edu.tr

Giriş

Klasik kaynaklarımız Kelam ilmini, “Allah’ın zat ve sıfatlarından, peygamberlik ve peygamberliğe ilişkin meselelerden, mebde’ ve me‘ad itibari ile yaratılmışların hallerinden İslam esaslarına göre bahseden” bir ilim olarak tanımlamışlardır¹. Tanımdan da anlaşılacağı üzere bu ilmin konusu, genel olarak “ilahiyat”, “nübüvvet” ve “me‘ad” olarak belirlenmiştir. Kelam ilmi ele aldığı bu temel konularda, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Tasavvuf başta olmak üzere doğrudan dinî kaynaklardan neşet eden ilimlerin hareket noktasının oluşturur. Bütün İslamî ilimler itikâd üzerine bina edildiğinden Kelam, söz konusu ilimlerin temelidir. İslamî ilimlerin her biri ona dayanır ve ondan iktibasta bulunur. Zira Âlim, Kâdir, Mükellif, Resullerin Mürsili, Kitapların Münezzili ve din gününün sahibi olan Yaratıcının vücudu, ispat edilmezse, İslamî ilimler tasavvur edilemez.² Bu nedenle İslamî ilimlerin birbirinden özellikle de ilm-i Kelam’dan soyutlanarak müstakil birer disiplin olarak ele alınması mümkün değildir.

Çalışmamızda İslamî ilimlerden Tasavvuf’un, dolayısıyla mutasavvıfların Kelam’ın ele aldığı itikâdî meselelere yaklaşımı, önde gelen mutasavvıflardan Şihâbeddîn Sühreverdî’den hareketle incelenecektir.

Konusu Allah, varlık/âlem ve insan olan Tasavvuf ilmi; zat, sıfat ve fiilleriyle Allah’ı tanımayı, ruh ve nefis itibariyle insanın yapısını, kalbin tasfiyesini, nefsin tezkiyesini ve Allah, insan ve âlem arasındaki ilişkiyi kendine mahsus düşünce sistemi içinde inceler.³ Görüldüğü üzere Allah, insan ve kâinata ilişkin meseleler, hem Kelam’ın hem de Tasavvuf’un temel ortak konularıdır. Ancak, müşterek konuları ele almalarına rağmen her iki ilmin gaye ve hedefinin farklılık arz etmesi, zorunlu olarak konuların işlenişinde farklılıkları ortaya çıkarmıştır.

Kelam’ın gayesi, İslam dininin inanç esaslarını aklî ve naklî delillerle tespit etmek ve bu esaslar hakkında ortaya çıkabilecek şüphe ve tereddütleri ortadan kaldırmaktır. Buna göre Kelam’ın iki yönlü bir görevi vardır. İlki, İslam inanç esaslarının tespiti, ikincisi ise bu esasların savunulmasıdır. Nihai olarak Kelam’ın ana gayesi; İslam inanç sisteminin her türlü şüpheden arınmış bir şekilde öğretilerek insanların, Allah’ın vaat ettiği ebedi saadete ulaşmasını sağlamaktır.⁴ Tasavvuf’un gayesi ise Hakk’ın rızasını kazanmak için nefisleri temizlemek, insanı kötü ahlak ve çirkin huylardan uzaklaştırarak, güzel vasıflarla bezemek, insana, Allah ve Resûlü’nün ahlakını benimseterek, “insan-ı kâmil” haline getirmektir. Başka bir ifadeyle, tasavvufun amacı, İslamî ilimlerin ortak gayesi olan inananlar için “dünya ve ahiret

---

¹ Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta’rifat*, Beyrut, 1985, s. 194; Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi-Giriş*, İstanbul, 1996, s.48-49.

² Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Şerhu’l-Mevâkıf*, Lübnan, 2012, c.I, s. 57; Gölcük, Şerafeddin, *Kelam Tarihi, Kişiler-Görüşler-Eserler*, Esra Yayınları, Konya, 1992, s.12.

³ Yılmaz, H. Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s.57

⁴ Yazıcıoğlu, M.Sait, *Kelam Ders Notları*, Ankara, 1996, s. 3-5.

saadeti”ni temin etmektir.⁵ Aralarında müşterek hususlar bulunmakla beraber her iki ilim, gaye ve hedefi doğrultusunda farklı yöntemler takip eder. Kelam; akli tefekkür, istidlal ve cedele dayalı bir metot benimserken, Tasavvuf daha ziyade keşf, ilham ve itaat/teslimiyet temelli bir sistem takip etmektedir.

Bir eğitim müessesesi olarak Tasavvuf, nefsin tezkiyesi, kalbin tasfiyesi ve ahlakın güzelleştirilmesiyle iştigal ederek nihai hedefe ulaşmayı amaçlar. Sûfî'nin bu süreçte başarılı olması, onun, inanç esaslarını sağlam temeller üzerine kurmasıyla doğrudan ilişkilidir. Zira doğru davranış ve salih amel, ancak doğru inanç ve bilgi ile gerçekleşir. Tasavvufu benimseyerek bu yola giren kişinin manevi makamlarını tamamlayıncaya kadar geçirdiği safahata seyr u sülûk denir. Seyr u sülûk yoluna giren bir sâlikin bu yoldaki önceliği, sağlam bir itikada sahip olmaktır. Bu ise en başta Allah'ın varlığının, zât ve sıfatlarının doğru bir şekilde bilinerek tasdik edilmesine, yani sahih bir tevhid inancına bağlıdır.⁶ Nitekim bu durum *Risâle-i Kuşeyrî*'de şöyle ifade edilir:

“Biliniz ki! Mutasavvıf imamlar işlerinin esasını sahih bir tevhid inancı üzerine bina etmişler ve inançlarını, onunla bidatlerden korumuşlardır... Onlar, itikadın ana konularını açık ve kati’ delillerle muhkemleştirmişlerdir... Ebu Muhammed el-Cerîrî; ‘Her kim delilleriyle tevhid ilmüne vakıf olmazsa ayağı kayar ve helak olur.’ demiştir.”⁷

Tasavvufun temel yapıtaşlarını oluşturan takva, vera‘, tevbe, zikir, murakabe, tevekkül, şükür, rıza, zühd ve kanaat gibi kavramlar, tevhid, nübüvvet ve ahiret inancı çerçevesinde ele alındığında bir anlam ifade etmektedir. Bu gerekliliğe binaen Tasavvuf tarihinin abidevi şahsiyetleri ya müstakil akâid eserleri telif etmişler ya da telif ettikleri eserlerinde itikâdî konulara yer vermişlerdir. Şihâbeddin Sühreverdî (ö.632/1234)'nin *İ'lâmü'l-hüdâ ve akîdetü erbâb-ı ehli't-tükâ* adlı eseri de bunlardan bir tanesidir.

1. Şihâbeddin Sühreverdî, Hayatı ve Eserleri

1.1. Yaşadığı Dönem: Sühreverdî, Abbasilerin son dönemlerinde Bağdat'ta yaşamıştır. 1145-1234 tarihleri arasında yaşayan Sühreverdî, doksan yıllık hayatında Abbasi halifelerinin altısının hilafetine şahit olmuştur. Bu dönemde merkezi otorite zayıflamış, Abbasi Halifelerinin nüfuzu bitme noktasına gelmiş ve devlet içerisinde irili-ufaklı birçok hanedan ve beylikler zuhur etmiştir. Haçlı orduları ve Moğol saldırıları da dönemin diğer problemleridir.

Bu dönemde, siyasi açıdan iç karışıklıklar hüküm sürmesine rağmen, ilmî faaliyetlerde gözle görülür bir hareketlilik söz konusudur. Önce Bağdat, daha sonra

⁵ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.58.

⁶ Taşçı, Özcan, “Gümüşhanevî’de Kelam Tasavvuf Buluşması – Sulhu”, I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu, 03-05 Ekim 2013, Gümüşhane, s.736-737.

⁷ el-Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Kahire, 1995, s.19-20.

İsfahan, Rey, Nişâbur, Merv, Herat, Belh, Basra ve Musul'da Nizâmiye Medreseleri, Mustansırıyye Medresesi ve el-Ezher Medresesi, ilmî faaliyetlerin merkezi konumundadır. Diğer yandan, yaklaşık bir asır önce Gazzâlî ile birlikte ivme kazanan Tasavvuf, bu dönemde, Abdülkâdir Geylânî (561/1160), Ahmed Yesevî (562/1161), Ahmed er-Rıfâî (578/1182), Necmeddin Kübrâ (618/1221), Feridü'din Attâr (632/1235), Muhyiddin el-Arâbî (638/1240) ve Sâ'dî Şirâzî (691/1292) gibi büyük şahsiyetler yetiştirerek müesseseseleşmiştir. Şüphesiz bu dönemin en önemli simalarından biri de Şihâbeddin Sühreverdî'dir.

1.2. Hayatı ve Eserleri: İsmi, Ebû Hafs Şihâbeddin Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî es-Sühreverdî olup 539/1145 tarihinde Sühreverd'de doğdu. Bağdat'ta Kelam, Fıkıh, Tefsir, Hadis ve Tasavvuf ilimlerini tahsil etti. İlim tahsilinden sonra Basra'ya gitti ve Tasavvuf'a yönelerek halvete girdi. Uzun süreli bir halvetten sonra Bağdat'ta çeşitli medrese ve tekkelerde irşat faaliyetlerinde bulundu. Faaliyetleri sonucu büyük bir şöhret kazanan Sühreverdî, dönemin Halifesi Nasır-Lidinillah ile yakın ilişki içerisinde oldu. Merkezi otoritenin zayıflaması ve Selçuklu devletinin yıkılması gibi sebeplerle ortaya çıkan fitneyi engellemek amacıyla Halife Nasır tarafından komşu İslam ülkelerine ve beyliklere elçi olarak görevlendirildi. Aynı amaç doğrultusunda kurulan fütüvvet teşkilatının organizesinde aktif görevler aldı. 632/1234 yılında 90 yaşında vefat eden Sühreverdî, Bağdat'ta Verdiye semtindeki tekkesine defnedildi.⁸

Aynı zamanda velûd bir yazar olan Sühreverdî, vefatıyla birlikte geride çok sayıda öğrenci ve eser bırakmıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır: 1- *Avârifü'l-Ma'ârif*, 2- *Nuğbetü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an*, 3- *Reşfü'n-Nasâyihî'l-İmaniyye ve Keşfu'l-Fedâyihî'l-Yunaniyye*, 4- *İrşâdü'l-Mürîdîn ve Mecdü't-Tâlibîn*, 5- *İ'lâmü'l-Hüdâ ve Akîdetü Erbâb-ı Ehli't-Tükâ*, 6- *er-Râhiku'l-Mahtûm li Zevkî'l-Ukûli ve'l-Fuhûm*, 7- *Risâletü's-Seyr ve't-Tayr*, 8- *Vesâyâ*, 9- *Risâletu Cezbi'l-Kulûb ilâ Muvâsalâti'l-Mahbûb*, 10- *Evrâdü's-Sühreverdî*.⁹

2. İ'lâmü'l-Hüdâ ve Akîdetü Erbâbi Ehli't-Tükâ

Sühreverdî'nin Kelam'a ilişkin eseridir. Müellifin belirttiğine göre çevresinde bulunan bazı kişiler, ondan birçok kez sahih itikâdı muhtevi bir akâid kitabı yazmasını talep etmişlerdir. Hayatı boyunca her yıl olmasa da sık sık hac farızasını yerine

⁸ Sühreverdî'nin yaşadığı dönem ve hayatı için bak: Çatak, Adem, *Şihâbeddin Sühreverdî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Gümüşhane, 2012, s. 10-32; Huda, Kamer, *Şihâbeddin Ömer Sühreverdî Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İstanbul, 2004, s.31-66; Yılmaz, H. Kamil, "Sühreverdî, Şehâbeddin", *DİA*, c.38, İstanbul, 2010, s.40-41.

⁹ Kaynaklarda Sühreverdî'ye yaklaşık otuz civarında eser nispet edilmektedir. Eserlerin ismi ve içeriği için bak: Çatak, *Şihâbeddin Sühreverdî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 32-48; a.mlf, "Şihâbeddin Ebu Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî ile Şihâbeddin Yahya b. Habeş es-Sühreverdî'nin Eserlerinin Karıştırılması Üzerine", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, c.1, sy. 2, s.75-79; Yılmaz, "agm", *DİA*, c.38, s.41-42.

getirmeye özen gösteren Sühreverdî, yine bir hac esnasında Mekke’de kendisine gelen benzer bir talebe olumlu cevap vermiştir. Sühreverdî, namaz, tavaf ve Kur’an tilavetinden arta kalan vakitte yazmayı kararlaştırdığı bu muhtasar akâid eserine “*İ’lâmü’l-Hüdâ ve Akîdetü Erbâbi Ehli’t-Tükâ*” adını vermiştir.¹⁰

Eserin ülkemizde çeşitli yazma nüshaları mevcuttur.¹¹ Çalışmamızda Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 428/2’de kayıtlı toplam 10 varak’tan teşekkül eden yazma nüsha esas alınmıştır. İlgili nüsha, h.713’te müellif nüshasıyla karşılaştırılarak Abdülhamid b. Mesud es-Sivasî tarafından istinsah edilmiştir.¹² Eser önce *Mecelletü’l-Meşrik*’ta (Beirut-1964) 5 ve 6. sayılarda yayınlamış, daha sonra ise Daru’l-Envar tarafından Şam’da 1996 tarihinde basılmış olmakla birlikte bu çalışma sırasında her ikisine de ulaşmamıştır.

Eser, her biri farklı bir itikâdî meseleye tahsis edilmiş on fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasıl: sahih akidenin ve menşeinin izahı, ikinci fasıl: Allah’tan başka ilah olmadığına şehadet ve Allah’ı tenzih, üçüncü fasıl: Allah’ın zâtî sıfatları, dördüncü fasıl: Allah’ın kudreti ve kulların fiillerini yaratması, beşinci fasıl: Allah’ın kelam sıfatı ve insanların bu husustaki tartışmaları, altıncı fasıl: ayet ve hadislerde varid olan haberî sıfatlar, yedinci fasıl: ru’yetullah, sekizinci fasıl: Hz. Muhammed’in peygamberliğine şehadet, dokuzuncu fasıl: Hz. Muhammed’in ashâbı, onuncu fasıl: ölüm, ölümden sonraki uhrevî işler ve kıyamet’i ele almaktadır.

3. Eserin Muhtevası

3.1. Birinci Fasıl: Sahih Akide ve Menşei

Ehl-i sünnete göre tasdikten ibaret olan imanın, mahalli kalbtir. Kalb, insanın anlama, kavrama, düşünme ve eşyanın hakikatini bilme yönü, yani insanı insan yapan ve diğer canlılardan ayıran temel niteliğidir. Kalb, insanın idrak eden, bilen ve kavrayan tarafı olduğu için ilâhî hitaba muhataptır. Dinî ve insani hayatın merkezini kalb olduğu Kur’an ve hadislerde açıkça ifade edilmiştir.¹³ Kalb aynı zamanda imanın mahallidir,¹⁴

¹⁰ Sühreverdî, Ebu Hafız Şihâbeddin Ömer b. Muhammed, *İ’lâmü’l-Hüdâ ve Akîdetü Erbâbi Ehli’t-Tükâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 428/2, vr. 178b.

¹¹ Tespit edilen yazma nüshaları: 1- Süleymaniye, Âşir Efendi, 416/10 (172-190 varaklar arası) ve 432 no. 2-Süleymaniye, Nafiz Paşa, 428/2 (vr.178b-188a, bu nüsha 10 varaktır), 3- Süleymaniye, Bağdatlı Vehbi Efendi, 2023/10, 4- Süleymaniye, Murat Bahri, 210/2, 5- Süleymaniye, Nafiz Paşa, 770, 6- Beyazıt Devlet Kütüphanesi 3260 ve 7941, 7- Süleymaniye, Ayasofya, 1656 ve 4871, 8- Süleymaniye, Fatih, 5391 (10-27 vr.), 9- Süleymaniye, Pertev Paşa, 652 (25b-52a vr).

¹² Elimizde bulunan nüshada müstensih olarak Abdülhamid b. Mesud es-Semâsî ismi geçmektedir. Ancak aynı Mecmua içerisindeki Sühreverdî’nin *Avârifü’l-Ma’ârif* adlı eserinde 713 yılı Muharrem ayı sonlarında Bilâd-ı Rum’da Turhal’ın Hofrik köyünde Abdülhamid b. Mesud es-Sivâsî tarafından istinsah edildiği kaydı mevcuttur. (Hofrik Köyü’nün bu gün Tokat-Turhal’a bağlı olan eski ismiyle Horuk, yeni ismiyle Çayıraltı Köyü olduğu tahmin edilmektedir.)

¹³ A’râf, 7/179; Hac, 22/46; Kâf, 50/37.

¹⁴ Hucurât, 49/7, 14; Mücâdele, 58/22.

samimi bir şekilde kalb ile tasdik ederek kelime-i tevhid getiren kişi Müslüman olur.¹⁵ İman ve inkârın mahalli olması nedeniyle kalb, İslam'da büyük bir önemi haizdir. Sûfîler, dinî ve ahlakî açıdan kalbin önemini idrakle, kalb tasfiyesi üzerine yoğunlaşmış ve Allah'ın huzuruna kalb-i selimle çıkmayı,¹⁶ uhrevi kurtuluşun şartı olarak görmüşlerdir.¹⁷

İman, kalbin bir fiili olarak kabul edildiğinde imanın sıhhati, kalbin her türlü hevâ ve hevesten arındırılmış olmasıyla mümkündür. Sahih akideyi nefsin hevâlarından arındırılmış akide olarak tanımlayan Sühreverdî, böyle bir akidenin gerçekleşebilmesini de ancak Allah'ın zikriyle meşgul bir kalbin mevcudiyetiyle açıklar. Çünkü Allah'ın zikriyle dolu olan kalb, her türlü nefsanî arzulardan kurtulmuş, takva ile tezyin edilmiş ve hidayetle desteklenmiştir. O, nefsin kendisine sürekli empoze etmeye çalıştığı arzuların etkisinden kurtularak, ilk yaratıldığındaki fitrî saflığına dönmüş ve aslî suretini yeniden kazanmıştır. Böyle bir kalbte gerçekleşen iman ise sahih bir iman olup fiiller üzerinde daha etkindir.¹⁸

Sühreverdî'ye göre bu niteliklere sahip bir kalb, dünya'da sadece zâhidlerde bulunur. Çünkü kalbinden dünyaya ve dünyevi lezzetlere ilişkin muhabbeti atarak daima Allah'ın zikriyle meşgul olan zâhidin kalbi, nurla kuşatılmıştır. Hz. Peygamber "Kalbe nur girdiğinde o, genişler ve rahatlar." buyurmuştur. Kendisine "Ey Allah'ın resulü bunun bir alameti var mıdır?" diye sorulduğunda cevaben "Onun alameti bu aldatici ve fani dünyadan uzaklaşma, ahirete yönelme ve ölüm gelmeden ölüm için hazırlanmaktır."¹⁹ buyurmuştur.²⁰

Kelam ilminin gayesi İslam inanç esaslarının akli ve naklî delillerle tespiti ve müdafaasıdır. Bu gaye doğrultusunda inananların çoğu, naklî ve akli delillerle ortaya konulan ve kelamcıların zanlarına göre yorumladıkları inanç esaslarını, akide ve tevhidin kemali olarak kabul etmişler ve onlara tutunmuşlardır. Sühreverdî'ye göre bu, taklitten başka bir şey değildir. Onlar, imam ve önder olarak kabul ettikleri kişilerin öne sürdüğü akideyi delilleriyle beraber dinlemekte, zanlarına güzel gelenleri alarak taklit etmekte ve böylelikle doğru bir inanca sahip olmayı başardıklarını zannetmektedirler. "Her grup kendi tuttuğu yoldan memnundur."²¹ ayetinde de ifade edildiği üzere bu başarı zannı, onları mutlu etmektedir.²² Görüldüğü üzere Sühreverdî, kelamcıların naklî ve akli delillerden hareketle elde ettiği bilgileri, onların zannı olarak nitelemekte, bu bilgilerin, sahiplerini sahih inanca ulaştırmayacağını iddia etmektedir. Bu durumda

¹⁵ Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî, Kitabu'l-İlm*, İstanbul, 1992, Bab No:33.

¹⁶ Şu'arâ, 26/89; Sâffât, 37/84.

¹⁷ Uludağ, Süleyman, "Kalb" *DİA*, İstanbul, 2001, c.XXIV, s.230-231.

¹⁸ Sühreverdî, *age*, vr. 179a.

¹⁹ İbn Ebi Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *Kitabu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Asâr*, Beyrut, 1409/1989, c.VII, s.76; el-Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. el-Huseyn, *Şuabu'l-İman*, Beyrut, 1421/2000, c.VII, s.352.

²⁰ Sühreverdî, *age*, vr. 179a.

²¹ Mü'minûn, 23/53.

²² Sühreverdî, *age*, vr. 179a.

delillerden yola çıkılarak elde edilemeyen sahih inanca ulaşmanın bir yolu kalmaktadır ki, bu da sūfîlerin keşf ve ilhamından başkası olamaz.

Sühreverdî'ye göre sahih bir inanca ulaşmak, sadece kalpten hevâ ve hevesi atarak Allah'a yönelmek ve O'na sığınmakla mümkündür. Böylelikle nefsanî arzulardan kurtulan kalb; taat, ibadet ve zühd ile dolar. Allah'ın kendisine bahşettiği yakîn nuruyla her türlü şek ve şüpheden kurtulduğunda tefrika ortadan kalkar. Kalbler, fikirler ve akâid birleşerek, Müminler, “*sanki kenetlenmiş bir yapı gibi*”²³ olurlar. Her türlü ayıp, kusur, şek ve şüpheden arındırılmış sahih bir inanca sahip olmayı isteyen kişinin yapması gereken, kalbi, her türlü nefsanî arzudan arındırmaktır.²⁴ Kalbini arındırılmış kişinin, hakikate ulaşmasını engelleyen manevi perdelerin kalbinden kalkmasıyla artık onun hakikate ulaşması mümkün hale gelecektir.²⁵ Zira tasavvufta kalb, dinî hakikatler ve ilahî sırlar hakkında bilgi sahibi olmanın en güvenilir yoludur.²⁶

Kalpte sahih bir inancın meydana gelebilmesi için Sühreverdî, ilk adımı kesbî ikinci adımı da vehbî olan bir yol önerir. Sahi inanca ulaşabilmek için kul, öncelikle üzerine düşen görevleri yerine getirmeli, yani kalbini her türlü münkirattan arındırarak onu muhabbetullah, itaat ve ibadetle doldurmalıdır. Böyle bir kalb, rabbânî bir ikram olarak manevi ve ilahî hakikatlere, yani sahih itikada iç tecrübe ile vasitasız olarak ulaşacaktır.²⁷ Ancak, sūfî düşüncede sahih inancı elde etmek için önerilen bu yöntemin sıhhatinin tartışılması bir yana, henüz kalbinde sahih inanç bulunmayan bireyi kalbî tezkiiyeye yöneltecek unsurun, yani ilk adımı oluşturan kesbî unsurun imkânı sorgulanmalıdır.

Sühreverdî'nin önerdiği bu keşfî yöntem, ondan daha önce İmam Gazzâlî tarafından dile getirilmiştir. Gazzâlî'ye göre ahiret yolcusu olmayı isteyen kişi, Allah'ın yardımını müsaade ederse, iyi amellerle meşgul olur, takvaya devam eder, nefsinin arzularından çeker, riyazet ve mücâhede yoluyla gayret ederse, Allah vaadini yerine getirmek için, bu mücâhede sebebiyle kalbine akıttığı bir nur vasıtasıyla hidayet kapıları kendine açılır ve inancın hakikatlerine ulaşmış olur.²⁸

3.2. İkinci Fasıl: Allah'tan Başka İlah Olmadığına Şehadet ve Allah'ı Tenzih

Kalbi, nefsanî arzulardan arındırarak sahih inanca elverişli hale getirdikten sonraki adım kalbe, temelini tevhidin oluşturduğu doğru inanç esaslarını yerleştirmektir. *Allah, melekler ve adaleti yerine getiren ilim sahipleri, O'ndan başka ilah olmadığına*

---

²³ Saff, 61/4

²⁴ Sühreverdî *age*, vr. 179b.

²⁵ Uludağ, “Kalb”, s. 231.

²⁶ Kelâbâzî, s.63.

²⁷ Çatak, *age*, s.97-98.

²⁸ Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulumu'd-Din*, Kahire, 1982, c.I, s.251-251.

şahitlik etmişlerdir. O'ndan başka ilah yoktur, O güçlüdür, Hakîm'dir.²⁹ ayeti bize “Allah’ın kendisi için şahitlik ettiği hususlara sahih kalb, akl-ı selim, melekler ve ilim sahiplerinin şahitlik ettiğini göstermektedir.³⁰ Nassların bize bildirdiği ve İslam âlimlerinin üzerinde ittifak ettikleri, Allah’ın zatı ve sıfatlarına ilişkin bu hususları Sühreverdî şu şekilde özetlemektedir:

“Allah’ın zıddı, benzeri, dengi, çocuğu, ana-babası ve yardımcısı yoktur. Akıl, O’nun zatını ve azametini idrak edemez. O’nun zatı için, herhangi bir tesir, tağyir, elem, hastalık, yaşlılık, ittisal ve iftirak’tan bahsedilemez. O, vesvesenin kendisine nispet ettiğinden, duyuların biçimlendirmesinden ve kıyasın hakkında verdiği hükümden daha yüce ve münezzehtir. O, tahayyül edilemez ve örneklendirilemez. Yokluk, O’na nispet edilemez. Kâim, ezeli ve bakidir. O’nun hakkında sınırlılık, zaman, mekan ve keyfiyet içeren “ne zaman?, nereye kadar?, nerede? ve nasıl?” soruları sorulamaz. Tüm zerrelereyle kâinat O’nun azametinin delilidir. O, evvel, âhir, bâtın ve zâhirdir. O’nun ezeli ve ebediliğinde evveller ve ahirler yok olur. O, ezelde azamet ve celâl sıfatıyla tekdir. Kâinattan, mekândan ve zamandan evveldir. Bütün bunlar hadis olup, O’nun takdiri ve yaratmasıyla. Dileseydi, her şeyi, olduğundan daha farklı takdir eder ve yaratırdı. Âlemler O’nun sınırsız kudreti altındadır.”³¹

3.3. Üçüncü Fasal: Allah’ın Zâtî Sıfatları

Allah’ın zatı ve ulûhiyetinin kabulü aynı zamanda O’nun isim ve sıfatlarının kabulünü gerektirmektedir. Çünkü bir şeyin ismi onun zâtını tanımak için bir alamettir. İsimler, varlığın tescilidir. Bir şeyin var olması onun bir isim taşımasını gerektirir. Allah var ve varlığı zorunlu olduğuna göre şüphesiz O’nun adı da olacaktır. Allah’ın isimleri O’nun kendisini insanlığa tanıtmalarının vasıtalarıdır.³² Diğer yandan Allah’ın isimleri O’nun sıfatlarına delalet etmektedir. İsimler, O’nun zâtını isimlendirmekle birlikte aynı zamanda mana ve mahiyet bakımından Allah’ın zâtında bulunmaktadırlar. O’nun isimlerinden her biri yine O’nun sıfatlarından doğar. O’nun zâtının kemalinin bir gereği olan sıfatlar, aynı zamanda O’nun yarattıkları üzerindeki rubûbiyetinin izlerini yansıtmaktadır.

Sühreverdî’ye göre Allah, ancak O’nun kendisini isimlendirdiği ve nitelediği isim ve sıfatlarla vasıflandırılabilir. Eğer Allah, bu isim ve sıfatlarını bize bildirip öğretmese idi, O’nun yüceliğinin dil ile ifadesi imkânsız olurdu.³³ Eş’ârîliği benimsemesi nedeniyle “tekvin”i sıfatlar içerisinde zikretmeyen ve sıfatları Eş’ârî bakış açısıyla tefsir eden Sühreverdî’ye göre Allah’ın sıfatları yedi tanedir.

²⁹ Âl-i İmrân, 3/18.

³⁰ Sühreverdî, *İ'lâmü'l-Hüdâ*, vr. 179b.

³¹ Sühreverdî, *age*, vr. 180a.

³² Özler, Mevlüt, “İlahi İsim ve Sıfatları Tesbitte Yöntem”, *Ekev Akademi Dergisi*, c.1, sy.1, Kasım, 1997, s.65

³³ Sühreverdî, *age*, vr. 180b.

a- Hayat: “*O hayy’dır, O’ndan başka ilah yoktur.*”³⁴ O’nun hayatıyeti ve ebedîliği ezelde ve ebedde devam edecektir. O, çeşitli unsurların yardımından, zâhirî ve bâtinî destekten münezzehtir.

b- Kudret: Allah kâdirdir. Bütün mümkünat O’nun kudreti dâhilindedir. Hiçbir şey O’nu aciz bırakamayacağı gibi, O’nun kudretinin taalluk etmediği bir şey de vücuda gelmez.

c- İlim: Allah alîmdir. Kadim ve ezeli ilmiyle tüm malumatı ihata eder. Olanları, olacakları, cüzüyyâtı, külliyâtı, görüneni ve görünmeyeni bilir.³⁵

d- İrade: O, mürîddir. O, dilemedikçe yarattıklarının hiçbirinin iradesi yoktur. O’nun dilediği olurken, dilemediği olmaz. Küfür, iman, itaat, isyan, ihsan, yasak, hata ve nıyan hep O’nun dilemesiyledir. O, bütün hükmünde ve yönelişinde adil olup O’nun fiillerine zulüm nispet edilemez. O’nun emrini geri çevirebilecek ve hükmüne engel olabilecek kimse yoktur.³⁶

e- Semi’; O, işitendir. Lisanın ifadesi ve tefsiri olmadan kalbin seslerini duyar. Bir şeyi işitmesi O’nu başka şeyleri işitmekten alıkoymaz.

f- Basir; O, görendir. Karanlık gecede simsiyah karıncanın yürüyüşünü ve bir canlının hareketini görür.³⁷

g- Kelam: O, kadîm bir kelam sıfatıyla mütekellimdir. Fesahat ve belagat sahipleri O’nun kelamının bir benzerini getirmekte acizdirler.³⁸

3.4. Dördüncü Fası: Allah’ın Kudreti ve Ef’âlu’l-İbâd

Allah, bütün mümkün varlıkları yaratma, yaşatma ve yok etme kudretine sahip olup, kâdir-i mutlaktır. Sühreverdi’ye göre yaratılmışların sahip oldukları kudret ise tamamıyla Allah’ın onlara kudret vermesiyledir. O, kudretli kılmadıkça yarattıklarından hiçbirisi muktedir olamaz. Kudreti ve kudret sahibini yaratan Allah, aynı zamanda iradeyi ve bu iradeye ilişkin fiili de yaratandır. Ona göre failin fiilinde herhangi bir iradesi söz konusu olamaz. Çünkü fiilin kaynağı, kalpte bulunan iradedir. Kalpteki iradenin varlığı ise Allah’ın ihdâsî ve yaratılmasıyladır.³⁹ Sonuç olarak, fiillerin, kalbin iradesiyle zuhur ettiği, kalbin iradesinin de Allah’ın yaratmasıyla gerçekleştiği kabul edildiğinde fiillerin Allah’ın yaratmasıyla gerçekleştiği kabul edilmiş olunmaktadır.

---

³⁴ Mü’min, 40/65.

³⁵ Haşr, 59/22; Tâhâ, 20/7.

³⁶ Yûnus, 10/107.

³⁷ Şûrâ, 42/11

³⁸ Sühreverdi, *İ’lâmü’l-Hüdâ*, vr. 180b-181a.

³⁹ Sühreverdi, *age*, vr. 181b.

Ancak, her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın, insan fiillerinin ve bu fiillere ilişkin iradenin de yaratıcısı olması, beraberinde, insanın fiillerinden sorumlu olmasının sorgulanmasına neden olmuştur. Sühreverdî'ye göre mutlak kudret ve irade sahibi Allah, yaptıklarında dolayı sorgulanamaz. Allah, kâfiri ve küfrünü, fâsıkı ve fiskını yaratır, sonra da kâfir için imanı yaratmamakla birlikte, sırf ona üstün gelmek ve onu cehenneme sokmak için, ona, imanı emredebilir. Aynı şekilde mümini, imanını ve itaati yaratır. Müminin itaati Allah'ın yaratmasıyla gerçekleşmekte ve Allah, lütfu ve rahmeti gereği onu cennete koymaktadır. Ona göre kötü fiilleri nedeniyle insanın sorumlu olması, Allah'ın yarattığı bu fiillerin insan tarafından kesb edilmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Allah, âlemi yarattığında onu bir hikmetle yaratmış, onda gerçekleşen olayları da bir sebep ve vasıta ile gerçekleşmesini takdir etmiştir. Sonuçta fiil, insanın elinde gerçekleşmiş olsa da asıl kaynak Allah'ın hibesidir.⁴⁰

Görüldüğü üzere Sühreverdî'nin "ef'âlu'l-'ibâd"a dair bu izahları Eş'ârîliğin bu husustaki çelişkilerini içerisinde barındırmaktadır. Çünkü Eş'ârî'ye göre kulun fiilinin yaratıcısı Allah olduğundan bu fiiller Allah'ın fiilleridir. Fiillerin kullara nispeti ise mecazî olup kulun kesbi nedeniyledir. Fiile ilişkin bu kesb ise Allah tarafından yaratılmıştır. Allah'ın kulu için kesb olarak yarattığından başkasını, insan kesb edemez.⁴¹

Ancak Sühreverdî'ye göre burada bir çelişki ve zulüm söz konusu değildir. Bütün bu hususları zulüm olarak niteleyenler kendilerine, Allah'ın fiillerinin sırrı inkişâf olunmadığından rusûh derecesine ulaşamamış kimselerdir. Onlar, insan idrakinin, Allah'ın fiillerinin hakikatini idrakten aciz olduğunu kavramadan, O'nun fiilleriyle yaratıklarının fiillerini kıyasa girişmişlerdir.⁴² Konunun muğlâklığını kabul eden Sühreverdî, her ne kadar bu muğlâklığı, insan idrakinin aciziyetiyle izah etmeye çalışsa da, onun uğraşları, İmam Eş'ârî'nin kesb teorisinin bir tekrarı mahiyetinde olup tatmin edicilikten uzaktır.

3.5. Beşinci Fasıl: Allah'ın Kelam Sıfatı

Allah'ın sıfatları tartışmalarının doğurduğu bir diğer problem kelam sıfatı ve kelimullah'ın yaratılmışlığı meselesidir. Sühreverdî'ye göre Allah'ın azîm ve celîl olması, O'nun kelam sıfatının yansıması olan kelimullah'ın da azîm ve celîl olmasını gerektirir. Kur'an'ın iki boyutu vardır. Birinci boyutu itibariyle o, ihtiva ettiği va'd, va'îd, hadd, hüküm ve haberleriyle insanlara yakın, diğer boyutu olan mahiyeti, gayesi,

---

⁴⁰ Sühreverdî, *İ'lâmü'l-Hüdâ*, vr. 181b-182a.

⁴¹ e-Eş'ârî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Kitabu'l-Luma fi'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bid'a*, Beyrut, 1987, s.122; İbn Fûrek, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan, *Mucerredü Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'ârî*, Beyrut, 1987, s.92.

⁴² Sühreverdî, *age*, vr. 181b.

şanınin yüceliği, kudreti, nurunun ve ziyasının aydınlığıyla insanlardan uzaktır.⁴³ Bu yüceliği nedeniyle Kur'an, insanları bir benzerini getirmekten aciz bırakır.⁴⁴

Sühreverdî'ye göre insanlar, onun, kadîm ve hâdisliği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ona göre bu tartışmadan kurtulmanın en doğru yolu, ihtilaf edenlerin, ahabın ilgilenmediği bu meselede, tartışmayı terk etmeleridir. Yapılması gereken öncelikle Kur'an'ın Allah kelamı olduğuna, emirlerine itaat edilip, yasaklarından kaçınılması, hükümlerine, helal ve haram kıldıklarına tabi olunması gerektiğine inanarak onun va'd ve va'îdini dinlemek, ikinci olarak ise kadîm ya da hâdis olması, ses ve harf olup-olmaması gibi tartışmalarla ilgilenmemektir. Zira karşılıklı tekfir boyutuna kadar varan bu tartışmalar karşılıklı öfke, kin ve taassuptan başka bir sonuç doğurmaz.⁴⁵

Sühreverdî'ye göre Kur'an, Allah'ın insanlığa gönderdiği bir mesajdır. Bu konuda tartışanın durumu, sultanın emir ve yasaklarını bildiren mesajı aldıktan sonra gereğini yapma yerine, mesajın hattını, ibarelerini, fesahat ve belagatini tartışan kişinin durumu gibidir. Kendilerinden beklenen, mesajın bildirdiklerini yerine getirmeleridir. Ancak onlar, şeklî tartışmalara girerek mesajla kendilerinden istenenden yüz çevirmektedirler.⁴⁶

Halku'l-Kur'an meselesi, Kelam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren çokça tartışılan ve üzerinde mihne'ye varacak kadar birçok teolojik ve siyasi argümanların geliştiği bir husustur. Sühreverdî, bütün bu tartışmaların bir kenara bırakılarak sadece Kur'an'ın mesajına odaklanılmasını önermektedir. Tasavvuf geleneği açısından makul görülebilecek böyle bir önerinin, Kelam ilmi açısından aynı makuliyete sahip olduğu düşünülemez. Öncelikle halku'l-Kur'an tartışmaları, tarafların Kur'an'a gereken ehemmiyeti vermeyerek onu ihmal etikleri anlamına gelmez. Diğer yandan siyasi olmasının yanında, ilahî sıfatlar, tevhid, taaddüd-ü kudema, Allah'ın ilmi, kadîm ve hadîs...vb. bir çok itikâdî hususla doğrudan ilişkili olan böyle bir konunun bütün arka planı göz ardı edilerek yok sayılması, bütün birikimiyle Kelam tarihinin ehemmiyetsiz addedilerek yok sayılması anlamına gelir.

3.6. Altıncı Fasıl: Haberî Sıfatlar

Allah inancı, O'nun zâtı için vacip olan kemal sıfatları bilmek ve mümteni' olan noksan sıfatlardan O'nu tenzih etmekle mümkündür. Kelamcılar söz konusu bu sıfatlar için çeşitli tasnifler yapmışlardır. Bu tasniflerden biri de, mevcudiyeti ancak nassın haber vermesiyle bilinebilen haberî sıfatlardır. Bu sıfatlar istiva/arş'a oturma,⁴⁷

⁴³ Sühreverdî, *age*, vr. 182a.

⁴⁴ İsrâ, 17/88.

⁴⁵ Sühreverdî, *age*, vr. 182a-182b.

⁴⁶ Sühreverdî, *age*, vr. 182b.

⁴⁷ A'râf, 7/54; Yûnus, 10/3; Ra'd, 13/2; Tâhâ, 20/5; Secde, 32/4; Hadid, 57/4;

vech/yüz,⁴⁸ yed/el,⁴⁹ ayn/göz,⁵⁰ kurb/yakın olma,⁵¹ ityân ve meci’/gelme,⁵² nuzül/aşağı inme⁵³, kadem⁵⁴ gibi lâfzî anlamları itibariyle Allah’a nispeti mümkün görünmemekle birlikte, ayet ve hadislerde, Allah’ı nitelerken kullanılan sıfatlardır. İtikâdî konularda akla yer vermeyen ve müteşâbihâtın tevilinden kaçınan selef âlimleri, nassların bildirdiği bu sıfatların zâhirine inanmakta ve mahiyetinin anlaşılmasını Allah’a havale ederek teslimiyetçi bir yaklaşım sergilemektedirler. Halef ise teşbih endişesiyle bu sıfatları, Allah’a en layık bir biçimde yorumlayarak tevil etmişlerdir.⁵⁵

Sühreverdî’ye göre Allah’ın ulûhiyetinin tecellileri olan bu sıfatlar vasıtasıyla, O’nun zâtı, azameti ve celâli gibi insan aklının idrakten aciz olduğu hususların bir kısmı, anlaşılır hale gelmiştir. Eğer, Allah ve resulünün bu nevi haberleri olmasaydı, akıl bu konuları anlamaya cesaret edemezdi. Allah, bunlarla varlığına işaret etmekte, zâtı üzerindeki sır perdesini kaldırmakta ve verdiği bu haberlerle bize, kendini tanıtmaktadır. Allah’ın kendisini izhar ettiği bu sıfatların mahiyetini ve keyfiyetini bilmek aklen imkânsız olduğu için haberî sıfatları, ilimle yorumlamaktan kaçınmak gerekir. Bununla birlikte hem selef hem de halef, bu sıfatlarla ilgilenmiş ve bu hususta tartışmışlardır. Ancak onlar, tevhidi amaçlayarak bu haberleri tevil etmeleri nedeniyle bağışlanacak ve ecirlerini alacaklardır.⁵⁶

Sühreverdî’ye göre, selef âlimleri nefy ve ta’til endişesiyle, halef âlimleri ise teccim ve teşbih endişesiyle haberî sıfatlar hususunda farklı yöntemler benimsemişler ve bu hususta aşırıya kaçmışlardır. Her iki tarafın endişesini gidererek, karşılıklı tekfir ithamlarını engelleyici orta bir yol bulmak gerekir. Ona göre bu yol; teşbih ve ta’til endişesi taşımadan ayetlerde geçen bu sıfatlar için “Allah’ın murat ettiği ve O’nun layık olduğu şekilde iman ettik”, Hz, Peygamberin bildirdikleri için de “Resulullah’ın murat ettiği şekilde iman ettik” demektir. Yani İmam Malik b. Enes (ö. 179/795) gibi “*İstiva malum, keyfiyeti meçhuldür, ona iman vaciptir, bu hususta sual bidattır.*”⁵⁷ denilmelidir.⁵⁸ Sühreverdî’nin her iki grubun endişesini gidermek amacıyla, birleştirici orta bir yol olarak öne sürdüğü bu öneri, birleştiricilik niteliği taşımadığı gibi selef’in, “bi-la keyf” görüşünün tekrarı mahiyetindedir.

Diğer taraftan Sühreverdî, nasslarda geçen haberî sıfatları ilahî hitabın muhataplarının ilmî ve akli hazır bulunmuşluklarıyla izah eder. Ona göre, muhatabın

⁴⁸ Bakara, 2/115, 272; Rahmân, 55/27; Ra’d. 13/22; Rûm, 30/38; İnsân, 76/9; Leyl, 92/20.

⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/26, 73; Mâide, 5/64; Fetih, 48/10; Hadîd, 50/29; Sâ’d, 38/75.

⁵⁰ Hûd, 11/37; Tâhâ, 20/39; Mu’minûn, 23/27; Kamer, 54/14; Tûr, 52/48.

⁵¹ Bakara, 2/186; Hûd, 11/61; Kâf, 50/16; Buhârî, *Sahih, Kitabu’t-Tevhid*, Bab No:50.

⁵² En’âm, 6/158; Fecr, 89/22.

⁵³ Buhârî, *Sahih, Kitabu’t-Teheccüd*, Bab no: 14.

⁵⁴ Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *Sünen, Kitabu Sifati’l-Cennet*, İstanbul 1992, Bab No:20, Hadis No: 2557.

⁵⁵ Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, İstanbul, 2005, s.134-147.

⁵⁶ Sühreverdî, *İ’lâmü’l-Hüdâ*, vr. 182b-183a.

⁵⁷ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-İktisâd fi’l-İtikâd*, Ankara, 1962, s. 52.

⁵⁸ Sühreverdî, *age*, vr. 183a.

tabiat ve karakterindeki farklılık, hitapta da bir farklılığı gerektirmektedir. Mesela Hz. Peygamber, insanlarla ilişkilerinde onların bilgi birikimleri ve kavrayış seviyelerini göz önünde bulundurarak konuşurdu. “Allah nerede?” sorusuna semayı işaretle cevap veren bir cariye'nin cevabını, Hz. Peygamber, onun imanının göstergesi kabul etmiştir.⁵⁹ Hz. Peygamber'in bu tutumu, genel bir uygulama olmayıp muhatabın idrak derecesine göre sergilediği bir yaklaşımdır. Sühreverdî, ayetlerde bildirilen haberî sıfatları da vahyin ilk muhatapları olan sahabenin algılama düzeylerinin farklılığıyla izah etmektedir.⁶⁰

Sonuç itibariyle kelimeler, Allah'ın mutlak iradesini, kudretini ve tasarruflarını anlatmakta yetersiz kalabileceği gibi insanın sınırlı algı ve idraki de bu meseleleri anlamakta yetersizdir. Ayet ve hadisler, söz konusu anlatma ve anlamayı etkinleştirmek amacıyla insanın kendi dünyasına, kainata ve tarihine atıflar yapmaktadır.⁶¹ Haberî sıfatlar vasıtasıyla insanın zihin dünyasında mevcut olan ve bilinen kavramlar kullanılarak Allah tasavvuru oluşturulmaktadır.

3.7. Yedinci Fasal: Ru'yetullah

Allah'ın ahirette görülmesi meselesi, yani ru'yetullah, Kelam tarihinin bir diğer tartışmalı konusudur. Ayet ve hadislerden hareketle bazı kelamcılar ru'yetullah'ı naklen ve aklen mümkün görürken⁶² bazıları ise benzer delillerden hareketle onu, imkânsız kabul ederler.⁶³

Fani olması nedeniyle bu dünyada gözlerin ru'yetinin imkânsızlığını öne süren Sühreverdî'ye göre Allah, ebedî bir yurt olan ahirette görülecektir. Ona göre bu fani dünya zeval ve helakin mekânıdır. Ölümle birlikte ebedi ahiret yurduna intikal eden kul, burada giydiği beka ve istikrar elbisesiyle zeval ve helak prangasından kurtulur. Dünyada Allah'ı görmesine engel olan perde, gözlerinin önünden kalkar ve Rabbinizi görür. Çünkü dünyanın kanunları ve bu kanunlar çerçevesinde insanın sahip olduğu nitelikler ile ahiret kanunları ve orada sahip olunan nitelikler tamamen farklıdır. Dünyada kalb, Allah'ı, iman nazarıyla görürken; ahirette gözler, O'nu, apaçık bir şekilde görecektir. Hz. Peygamber bunu şöyle haber vermiştir: “Muhakkak ki siz, Bedir gecesinde ay'ı gördüğünüz gibi kıyamet gününde rabbinizi göreceksiniz.”⁶⁴

---

⁵⁹Müslim, Müslim b. Haccâc, *Sahih, Kitabu'l-Mesâcid*, İstanbul, 1992, Bab No:7, Hadis No:537; Ebu Davut, Süleyman b. Eş'âs es-Sicistânî, *es-Sünen, Kitabu'l-Eymân ve'n-Nüzur*, İstanbul, 1992, Bab No:15, Hadis No: 3276-3277-3278.

⁶⁰ Sühreverdî, *age*, vr. 183a-183b.

⁶¹ Macit, Nadim, *Kur'an'ın İnsan-Biçimci Dili*, İstanbul, 1996, s.173.

⁶² el-Eş'ârî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-İbâne an Usuli'd-Diyâne*, Beyrut, ty. s. 13-20; Mâturîdî, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitabu't-Tevhid*, Beyrut, 2010, s.141-151.

⁶³ Abdulcebbâr, Ahmed b. Halil b. Abdullah el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Kahire, 1996, s. 232 vd.

⁶⁴ Buhârî, *Sahih, Kitabu't-Tevhid*, Bab No: 24; Sühreverdî, *İ'lâmü'l-Hüdâ*, vr. 184a.

İttisal ve mümaseletin vaki olmadığı bu ru'yette şahadet âleminin kanun ve kurallarından olan ışık, mesafe, mekân gibi şartlar geçerliliğini yitirecektir. Kıyamet gününe mahsus kanun ve kurallar çerçevesinde ru'yet gerçekleşecektir.⁶⁵ Ru'yetullah'a ilişkin Sühreverdî'nin bu yorumu Ehl-i sünnet'in "Mutlak kudret sahibi olan Allah, kendisini görebilecekler için özel bir nitelik yaratacak ve bu nitelikte onlar Allah'ı görebileceklerdir."⁶⁶ görüşünün tekrarı mahiyetindedir.

3.8. Sekizinci Fası: Hz. Muhammed'in Peygamberliği

Hz. Muhammed, peygamberlik müessesesinin son temsilcisi ve peygamberler zincirinin son halkası olup Allah tarafından hidayet rehberi olarak gönderilmiştir. Nübüvvet onunla sona ermiştir. Sonraki tüm insanların ona inanarak itaat etmesi, getirdikleriyle amel etmesi ve ondan önce gelenlerin hepsini terk etmesi vaciptir. Onun gösterdiği yoldan başka tüm yollar kapalı, onun çağrısından gayrı tüm çağrılar merduttur. Yüce Allah, "Müşrikler istemeseler de dinini bütün dinlere üstün kılmak için Peygamberini hidayet ve hak ile gönderen O'dur."⁶⁷ buyurmaktadır.⁶⁸

Peygamberliği ispatlayan en büyük delil mucizelerdir. Sühreverdî'ye göre Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi, kendisine nâzil olan Kur'an-ı Kerim'dir. Onun hükümleriyle, geçmiş milletlere inen kitapların hükümleri ortadan kalkmıştır. Sühreverdî, Kur'an ile beraber Hz. Muhammed'in sayılamayacak kadar çok hissî mucizelerinin olduğunu kabul eder. Ona göre, ayın ikiye yarılması, taş'ın Hz. Peygamber'le konuşması, parmaklarından su akması, üzerinde hutbe okuduğu kütüğün inlemesi, zehirli koyun etinin dile gelerek konuşması, duasıyla yağmur yağması, sahibinden kötü muamele gören bir devenin şikâyeti... vb. hadis kaynaklarımızda nakledilenler, onun hissî mucizeleridir. Peygamberlerin mucizeleri olduğu gibi velilerin de kerametleri vardır.⁶⁹

Sühreverdî, bu fasıl içerisinde kısaca meleklerle iman mevzuuna da yer verir. Ona göre gökyüzü, meleklerle doludur. Bu meleklerin bir kısmı Allah'ı tazim ve tesbihle memurken, bir kısmı yeryüzüne iner ve insanoğlula iletişim içerisinde olurlar.⁷⁰

3.9. Dokuzuncu Fası: Hz. Muhammed'in Ashabı

Sahabe, Hz. Peygamberden sonra gerçekleşen hilafet tartışmalarındaki tutumları ve Hz. Ali'nin hilafeti döneminde gerçekleşen Cemel, Sıffin savaşları ve hakem olayı

⁶⁵ Sühreverdî, *İ'lâmü'l-Hüdâ*, vr. 184b.

⁶⁶ el-Eş'ârî, *el-İbâne*, s.18; Mâtürîdî, *age*, s.141-151; Yazıcıoğlu, *age*, s.74.

⁶⁷ Saff, 61/9.

⁶⁸ Sühreverdî, *İ'lâmü'l-Hüdâ*, vr. 185a.

⁶⁹ Sühreverdî, *age*, vr. 185a-185b.

⁷⁰ Sühreverdî, *age*, vr. 185a.

sonrası vuku bulan siyasî tartışmalarda sergiledikleri tavırlar nedeniyle, tartışılı konuma gelmiştir. Genelde Müslümanlar, sahabenin adline hükmederek onlar hakkında hüsn-i niyet sahibi iken, başta Şia olmak üzere bir kısım fırka müntesiplerinden, ashâbı ta'n ve tekfir edenler de mevcuttur.

Sühreverdî'ye göre peygamberlerin ümmetine bıraktıkları miras ilimdir. Hz. Peygamber'den ilmi alarak sonraki nesillere aktaran sahabe ve ehl-i beyt, bu nitelikleri nedeniyle onun varisleridir. Bu nedenle onların tamamına karşı muhabbet duyguları beslemek, tüm Müslümanlar üzerine vaciptir. Her ne kadar Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabe arasında ihtilaflar çıksa ve onlardan olumsuz fiiller sadır olsa da bu olumsuzluklar, onların faziletlerine asla gölge düşürmez. Sayısız üstün meziyetlere sahip olan ehl-i beyt, aynı zamanda Resulullah'ın neslidir. Sadece Resulullah'ın nesli olmak bile, onlara karşı kalbi bir muhabbeti gerekli kılar.⁷¹

Dört halife başta olmak üzere tüm ashap, Hz. Peygamber'e bedensel ve manevi yakınlıkları nedeniyle, en mükemmel sıfatlara sahiptirler. Onlar, Resulullah ile tek vücut gibi olmuşlar, mal ve canlarını O'nun yolunda feda etmişler, vatanlarından O'nun için hicret etmiş ve yakınlarıyla O'nun için savaşmışlardır. Sühreverdî'ye göre tüm bu faziletlere sahip olan sahabeyi kötümeye, hiç bir müminin kalbi cesaret edemez. Sonraki nesillere düşen, onların aralarındaki ihtilaflarla uğraşmayı bırakarak, aralarında bir tercihe gitmeden, hepsine eşit muhabbet beslemek, birini diğerine üstün tutmaktan ve aşırılıktan kaçınmaktır.⁷²

Sühreverdî'ye göre dört halife'nin hilafetleri sahih olup, hilafet sıralaması aynı zamanda fazilet sıralamasıdır. Ona göre Hz. Ali ve Muaviye, aralarında hilafet hususunda ihtilaf ederek, savaştı ve birbirleri aleyhine olumsuz şeyler söylemekle beraber tekfire başvurmaksızın diğerini hatalı ve günahkâr olarak gördüler. Ancak onların bu ihtilafları bir içtihatdır. Bu içtihatda Hz. Ali isabet ederken Muaviye hata etti. Zira Hz. Ali varken Muaviye, hilafete layık değildi. Bu içtihatlarından ötürü onlardan biri tekfir edilemez.⁷³

Dört halife'nin imameti ve sahabe'nin konumu hususunda Sühreverdî'nin bu görüşleri, Ehl-i sünnet'in yaklaşımının tekrarı mahiyetindedir. Ehl-i sünnet'e göre dört halife'nin hilafetleri hak ve sahih olup, hilafet sıralaması aynı zamanda fazilet sıralamasıdır. Hz. Osman'dan sonra hilafet Hz. Ali'nin hakkıdır. Ona karşı ashaptan bazılarının muhalefeti ise hata olmakla beraber zan ve içtihadı dayanmaktadır.⁷⁴

---

⁷¹ Sühreverdî, *age*, vr. 186a.

⁷² Sühreverdî, *İ'lâmü'l-Hüdâ*, vr. 186a-186b.

⁷³ Sühreverdî, *age*, vr. 186b-187a.

⁷⁴ es-Sâbûnî, Nureddîn, Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, *el-Bidâye fî Usulî'd-Dîn (Mâturîdiyye Akaidi)*, (Neşr ve Trc. Bekir Topaloğlu), Ankara, 1998, s.120-123.

3.10. Onuncu Fasıl: Ölüm, Sonrası ve Cennet-Cehennem

İslam akaidinin ulûhiyet, nübüvvet ve me‘addan oluşan üç ana esasından birini teşkil eden ahiret inancını, Sühreverdî, son fasılda ele almaktadır. Sühreverdî’ye göre kişi, rivayetlerde varid olduğu üzere, öldükten sonra tıpkı canlı iken olduğu gibi yanında konuşulani duymakta ve kendisine yapılanlardan etkilenmektedir. Münker ve nekir melekleri, onu, kabirde sorgulayacaklardır. Yine rivayetlerde geçtiği gibi, kişinin durumuna göre kabri daralacak veya genişleyecek, yani ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukur olacaktır. Bu nimet ve azapta ruh ve beden müşterek olup Allah hepsini kıyamet gününde toplayacaktır.⁷⁵

Kıyamet gününde yeniden dirilişi ve toplanmanın mahiyetini, insan aklının idrak edemeyeceğini öne süren Sühreverdî’ye göre bunun sırrı “Hz. İbrahim’in parçalayarak her parçasını farklı dağlara koyduğu dört kuş”⁷⁶ kıssasında gizlidir. Çünkü insan, anne karnındaki cenin gibidir. Anne karnındaki cenine “Allah yeri, göğü, arş’ı, kürsüyü, güneşi, ayı ve yıldızları yarattı.” denildiğinde, bu, onun için bir şey ifade etmez. Henüz doğmadığı için onda dünyanın duyguları oluşmamıştır. Bunları ancak doğduktan sonra anlar. Dünya hayatında da ahirete ilişkin duygular henüz oluşmadığından dünyevî yasalarla mukayyet insan idraki, öldükten sonra yeniden dirilmeyi, daha önce görmediği yeni bir âlemi, cennet ve cehennemi ve onların mahiyet ve niteliklerini idrak edemez. Akıl, bunları, ancak kıyamette yeniden dirildikten sonra şahit olduğunda anlar ve haberde bildirildiği gibi hak olduğunu görür.⁷⁷

Sühreverdî’ye göre, Allah hesap günü için mahlûkatı tekrar yaratacak, onları toplayacak ve her şeyden hesaba çekecektir. Onlardan bir kısmı ebedi olarak cennette, bir kısmı ebedi olarak cehennemde kalacak, bir kısmı ise günahlarına göre az ya da çok azabı tadacaklardır. Bidat sahipleri ise büyük günah işleyenler gibi cehennemde ebedi olarak kalmayacaklardır. Her ne kadar bidat ehli olsalar da onlar mümindirler. Çünkü Hz. Peygamber’in “Ümmetim yetmiş bir fırkaya ayrılacaktır.”⁷⁸ sözünde bidat ehli için “ümmeitim” demesi onların mümin olduğunun delilidir.⁷⁹

Sühreverdî’ye göre kıyamet gününde peygamberlerin şefaati hak olup insanlar, onların şefaatiyle cehennemden çıkacaklardır. Evliyanın ve müminlerin derecelerine göre Allah katında bir yerleri ve şefaati vardır. Sırat, mizan ve havz haktır. Mürtekib-i kebîrenin kesinlikle cehennemde olacağı söylenemeyeceği gibi itaat eden ve salih amel işleyenlerinde kesin olarak cennete gideceğine hükmedilemez. Hz.

⁷⁵ Sühreverdî, *age*, vr. 187a.

⁷⁶ Bakara, 2/260.

⁷⁷ Sühreverdî, *age*, vr. 187a.

⁷⁸ İbn Mâce, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid, *es-Sünen, Kitabu'l-Fiten*, İstanbul 1992, Bâb No: 17, Hadis No: 3991-3992-3993; et-Tirmizî, *Kitabu'l-İman*, Bâb No:18, Hadis No: 2640-2641.

⁷⁹ Sühreverdî, *İ'lâmü'l-Hüdâ*, vr. 187b.

İsa'nın inmesi, deccalın çıkması ve güneşin batıdan doğması gibi kıyamet alametleri haktır ve bunlarda şüphe yoktur.⁸⁰

Ehl-i sünnet müntesibi olarak Sühreverdî, hilafetin, kıyamete kadar Kureyş'in uhdesinde olduğuna ve Abbasilerden, zamanın imamına ve onların atadığı valilere bağlılığın vucubiyetine inanmaktadır. Ona göre ittifak ettikleri hususlarda Müslümanlarla birlikte olunarak ümmetin icmasına bağlı kalınmalıdır.⁸¹

Sonuç

İslam inanç esaslarının tespiti ve müdafaası gayesiyle teşekkül eden Kelam ilmi, ilk dönemlerdeki isimlendirildiği üzere Usûlu'd-din olup, bütün İslami ilimlerle doğrudan bir ilişki içerisindedir. Çünkü bu ilmin konusu olan tevhid, nübüvvet ve me'addan oluşan üç esas, diğer İslamî disiplinlerin de temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Kelam ile en yakın ilişki, marifetullah ve muhabbetullah temelli insan-ı kâmil yetiştirmeyi amaçlayan Tasavvuf arasındadır. Zira bu amaç uğrunda uzun bir seyr u sulûk'e tabi tutulan sâlik'in bu zorlu süreçte en büyük dayanağını sahih bir tevhid, nübüvvet, mebde' ve me'ad inancı oluşturmaktadır. Mutasavvıflarının, bu doğrultuda sahih akâid'in önemine vurgu yaparak eserlerinde itikâdî konulara değindikleri veya müstakil itikâdî eserler telif ettikleri görülmektedir.

İmam Gazzâlî ile gerçekleşen Kelam-Tasavvuf sulhu, Tasavvuf'un Ehl-i sünnet/Eş'ârî çizgisi doğrultusunda şekillenmesi ve kısa sürede büyük mutasavvıfların yetişmesi gibi bir sonucu doğurmuştur. Aynı zamanda mümbit bir müellif olan mutasavvıf Şihâbeddin Sühreverdî, bu süreçte yetişen önemli isimlerdendir.

İslam'ın ilk prensibini oluşturan sahih itikâdın sağlam temeller üzerine inşa edilmesi hususunu evveliyetle vurgulayan Sühreverdî, bunun temel şartını da imanın mekânı olan kalbin arındırılmasına bağlar. Ona göre nefsanî arzulardan arındırılmış kalbin önündeki bütün perdeler kalkmakta ve böylelikle Allah'ın kendisine bahşettiği yakîn nuruyla hakikate ve sahih inanca ulaşmaktadır. Mutasavvıfların bilgi vasıtası olarak kabul ettikleri keşf, mütekelliminin istidlâl yönteminin aksine Sühreverdî'ye göre de sahih inanca ulaşmanın en güvenilir yoludur.

Sühreverdî'nin, Allah'ın zâtı, sıfatları ve fiilleri hususlarında tabi olduğu Eş'ârîliğin düşünce yapısını taşıdığı görülür. Bu doğrultuda tekvin'i dışarıda tutarak zâtî sıfatları yedi olarak kabul etmektedir. Allah'ın kudretini önceleyerek insan fiilleri meselesinde Eş'ârî kesb teorisini benimseyen Sühreverdî, bir yandan her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın aynı zamanda müminin imanının, kâfirin küfrünün, iman ve küfre ilişkin irade ile kesbin yaratıcısı olduğunu savunurken diğer yandan da insanın sorumluluğunu

---

⁸⁰ Sühreverdî, *age*, vr. 188a.

⁸¹ Sühreverdî, *age*, vr. 188a.

vurgulamaya özen göstermektedir. Sühreverdî, içine düşülen paradokstan çıkış yolunu – Eş‘ârîlikte olduğu gibi- mutlak kudret ve irade sahibi Allah’ın yaptıklarından sorgulanamayacağında bulur.

Sühreverdî’ye göre ayet ve hadislerde bulunan ve Allah’ın varlıklara benzerliğini çağrıştıran haberî sıfatlar, insan aklının idrakten aciz olduğu bazı hususların, insanların kavrama potansiyelleri göz önünde tutularak, onlara izah edilmesidir. Bu sıfatlar vasıtasıyla Allah, kendisini, yarattıklarına tanıtmaktadır. Her ne kadar geçmiş âlimler bu konuda tartışarak farklı görüşler benimsemiş olsalar da Sühreverdî’ye göre yapılması gereken, bu konulara dalmaktan kaçınarak teşbih ve ta’tile düşmeden selef’in yaptığı gibi, olduğu üzere inanmaktır. Sühreverdî, halku’l-Kur’an meselesini, tartışmaktan kaçınılması gereken diğer bir konu olarak görür. Zira insanlara düşen onu tartışmak değil mesajını anlayarak onunla amel etmektir.

İtikâdî olarak Ehl-i sünnet/Eş‘ârî mensubu olan Sühreverdî, Allah’ın ahirette müminlere görüleceği, dört halife ve sahabe’nin fazileti, Hz. Ali-Muaviye ihtilafı, imametin Kureyşlîliği, ulu’l-emre itaat, mürtekb-i kebîrenin durumu, kıyamet alametleri, kabir hayatı, ahiret hayatı, şefaât, mucize ve keramet gibi hususları mezhebinin anlayışı doğrultusunda ele almakta ve bu hususlara ilişkin Ehl-i sünnet itikâdını özetlemektedir. Sühreverdî’nin insan fiilleri ve sorumluluğu, kader, halku’l-Kur’an, haberî sıfatlar, ru’yetullah, kabir hayatı, yeniden diriliş ve haşr gibi kelamcıların ihtilaf ederek üzerinde tartıştıkları konularda tatmin edici açıklamalar yerine, konuyu, Allah’ın azamet ve celâli ile insan aklı ve idrakinin zayıflık ve acziyetine vurgu yaparak ele almaktadır. Onun tartışmalı itikâdî meseleleri, insan aklının sınırlılığı ve idrakten acziyetini öne sürerek tartışmaktan kaçındığı görülmektedir. Bunu, onun, tasavvufî kişiliğinden kaynaklanan teslimiyetçi yapısıyla izah etmek mümkündür.

Kaynakça

Abdulcebâr, Ahmed b. Halil b. Abdullah el-Hemedânî, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, Kahire, 1996.

el-Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. el-Huseyn, *Şuabu’l-İman*, Beyrut, 1421/2000.

el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-Sahih*, İstanbul 1992.

Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Şerhu’l-Mevâkıf*, Lübnan, 2012.

-----; et-Ta’rifat, Beyrut, 1985.

Çatak, Adem, *Şihâbeddîn Sühreverdî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Gümüşhane, 2012.

-----; “Şihabüddin Ebu Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî ile Şihabüddin Yahya b. Habeş es-Sühreverdî'nin Eserlerinin Karıştırılması Üzerine”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, c.1, sy. 2, s.63-81.

Ebu Dâvûd, Süleyman b. Eş'âs es-Sicistânî, *es-Sünen*, İstanbul, 1992.

el-Eş'ârî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-İbâne an Usuli'd-Diyâne*, Beyrut, ty.

-----, *Kitabu'l-Luma fi'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bid'a*, Beyrut,1987.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmu'd-Din*, Kahire, 1982.

-----, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, Ankara, 1962.

Gölcük, Şerafeddin, *Kelam Tarihi, Kişiler-Görüşler-Eserler*, Esra Yayınları, Konya, 1992.

Huda, Kamer, *Şihâbeddin Ömer Sühreverdî Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İstanbul, 2004.

İbn Ebi Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *Kitabu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Asâr*, Beyrut, 1409/1989.

İbn Fûrek, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan, *Mucerredü Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'ârî*, Beyrut, 1987.

İbn Mâce, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, İstanbul 1992.

el-Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Daru'l-Maarif, Kahire, 1995.

Macit, Nadim, *Kur'an'ın İnsan-Biçimci Dili*, İstanbul, 1996.

Mâturîdî, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitabu't-Tevhid*, Beyrut, 2010.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul 1992.

Özler, Mevlüt, “İlahi İsim ve Sıfatları Tesbitte Yöntem”, *Ekev Akademi Dergisi*, c.1, sy.1, Kasım, 1997, s.65-79.

-----, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, İstanbul, 2005.

es-Sâbûnî, Nureddîn, Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, *el-Bidâye fî Usuli'd-Dîn (Mâturîdiyye Akaidi)*, (Neşr ve Trc. Bekir Topaloğlu), Ankara, 1998.

Sühreverdî, Ebu Hafs Şihabeddin Ömer b. Muhammed, *İ'lâmü'l-Hüdâ ve Akîdetü Erbâbı't-Tükâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 428/2, vr. 178b-188a.

Taşçı, Özcan, “Gümüşhanevi’de Kelam Tasavvuf Buluşması – Sulhu”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu*, 03-05 Ekim 2013, Gümüşhane, s-735-739.

et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *es-Sünen*, İstanbul 1992.

Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmî-Giriş*, İstanbul, 1996.

Uludağ, Süleyman, “Kalb”, *DİA*, İstanbul, 2001, c.XXIV, s. 229-232.

Yazıcıoğlu, M. Sait, *Kelam Ders Notları*, Ankara, 1996.

Yılmaz, H. Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010.

-----, “Sühreverdî, Şehâbeddin”, *DİA*, c.38, İstanbul, 2010, s.40-42.